

Östra Herrestads kyrka

Lunds stift



Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2017-11-27

Omslagsbild: Östra Herrestad från luften. Flygfoto från Lunds stift 2016.



Östra Herrestads kyrka

Gärsnäs församling, Österlens kontrakt, Lunds stift, Östra Herrestads socken, Fastighet Östra Herrestad 69:1, Simrishamns kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Östra Herrestad ligger på Österlen mellan Hammenhög och Gärsnäs. Landskapet är ett svagt kuperat och öppet jordbrukslandskap. Öster om byn rinner Tommarpsån som under vikingatid var seglingsbar ända till Tommarp. Ortsnamnet Östra Herrestad finns omnämnt från 1430 (Hærestathe) och kommer av mansnamnet *Hæri* och forndanskans *stath* ”ställe”. Ortnamn där *stath* ingår brukar dateras till järnåldern. Fynd i området tyder på att Östra Herrestad kan ha haft en permanent bebyggelse redan under vikingatid. Inmurad i kyrkan påträffades på 1800-talet en runsten med en inskription som lyder; *Broder och Toke reste denna sten efter sin fader Fraduh, (en) mycket förträfflig ”thegn” (god man)*. Runstenen anses vara ristad omkring år 975. I 1400-talets källmaterial omtalas en sätesgård eller huvudgård i Östra Herrestad. Platsen för gården är dock inte känd. En kilometer nordost om Östra Herrestad ligger Gärsnäs slott vilken finns omnämnd från 1300-talet. Slottet och dess ägare har genom århundradena spelat en viktig roll i socknen inte minst för landskapet vilket har karaktär som slottslandskap med vidsträckta åkerfält och allésystem.

Vid tiden för enskiftet (omkring 1807) var Östra Herrestad en stor radby med över 30 gårdar ordnade längs bygatans båda sidor. Ungefär hälften av gårdarna var frälsegårdar under Gärsnäs gods. Kyrkan låg i dess nordöstra utkant intill ett bytorg

med en liten damm. Alldeles väster om kyrkan låg prästgården. Den nuvarande bebyggelse i Östra Herrestad består huvudsakligen av gatehus utmed byvägen vilka tillkommit efter skiftet, och en större jordbruksenhet Herrestadsgården. Norr om kyrkogården ligger skolan, en stor tegelbyggnad från 1900-talet. Nordväst om kyrkogården låg tidigare fattigstuga och byns äldsta skola på den gamla prästgårdsmarken. Skolan från 1800-talets mitt revs så sent som 2015. Öster och sydost om kyrkan gränsar kyrkogården till det öppna jordbrukslandskapet.

Kyrkobyggnad

Kyrkan i Östra Herrestad är en av få som kan knytas till en namngiven stenhuggare. Carl Stenmästare och hans stenhuggarverkstad tros ha varit verksam kring 1100-talets mitt. Genom en signerad tympanonsten i kyrkans sydportal har Carl stenmästares namn bevarats för eftervärlden. Ett flertal kyrkor kan kopplas till Carl eller hans verkstad genom stilistiska jämförelser, bland annat Hedeskoga, Sjörup och Ingelstorp kyrkor. Hedeskoga kyrka har genom dendrokronologisk metod daterats till mellan 1132-1150. Typiskt för Carl Stenmästare är en schackrutig ytbehuggningsteknik och ornament som hjulkorset, flätband, repstav, stiliserade bladornament i olika variationer och relativt enkla figurframställningar. Östra Herrestads kyrka har vissa gemensamma drag med Östra Ingelstads kyrka genom tunnvalv och listverk, däremot har portalöppningarna helt olika karaktär.

Kyrkan i Östra herrestad kan ha varit helgad åt jungfru Maria eller helgonet S:t Clemens. Ett medeltida sigill märkt "Clemens församlings sigill" upphittat i den gamla prästgården talar för det senare. Som skyddshelgon till sjöfarare var Sankt Clemens ett omtyckt helgon under tidig kristen tid/vikingatid och de första kyrkorna är därför ofta helgade till Sankt Clemens. Kyrkan bestod ursprungligen av långhus med kor och absid. Mot väster är kronologin ännu osäker, kanske har det funnits ett ursprungligt eller tidigt västtorn vid platsen för en senare torntillbyggnad. Domkyrkoarkitekten Carl Georg Brunius noterade vid 1800-talets mitt en fönsteröppning i långhusets västra gavel vilken skulle kunna utgöra fönster eller dörr till en emporvåning till ett äldre torn. Ursprungliga ingångar till långhuset var via syd- och nordportalen. En fönsteröppning fanns i långhusets södra sida och en i korets norra sida. Den romanska kyrkan var utsmyckad med fint stenhuggeri i sydportalens omfattning, listverk och sockelstenar. I triumfbågen fanns huggna kolonnetter vilka ännu finns bevarade. Kolonnetterna har tidigare ingått i en korskranskonstruktion, som vederlag för två valvbågar och en mittpelare. Kolonnetternas utseende liknar sydportalens utsmyckning vilket talar för att arrangemanget är ursprungligt. Valvöppningarna i triumfbågen har haft murade anslag för dörrar in till koret som därmed har kunnat stängas av helt till långhuset. Koret täcktes troligtvis av ett tunnvalv med tak av kalkstensflis av samma typ som tunnvalvet till Östra Ingelstads kyrka. Möjligen täcktes även långhuset av ett tunnvalv.



Kyrkan från sydväst.

Kyrkan var sannolikt invändigt dekorerad med kalkmålningar. Fragment av målningar finns bevarade på södra korväggen ovan de nuvarande valven vilket daterar dem grovt till före 1400-talet. Till 1200-talets slut dateras ett triumfkrucifix som tillhört kyrkan. Under 1300-talet begrovs de båda döttrarna till Fru Ide Pederdatter Falk i Östra Herrestads kyrka. Ide Falk var en av Skånes mäktigaste och rikaste kvinnor under 1300-talet. Det är inte omöjligt att Falk uppmärksammat kyrkan genom någon donation i samband med händelsen.

På 1400-talet byggdes möjligen ett vapenhus vid kyrkans sydportal. Vapenhuset var försett med trappstegsgavel och en rundbågsformad ingångsöppning från söder. Under medeltiden utvidgades kyrkan också med ett torn i väster byggt av kalksten. Tornet som revs på 1800-talet beskrivs om enkelt och vida yngre än kyrkan i övrigt av Brunius. En uppmättningsritning av tornet från 1885 av Henrik Sjöström visar att tornet hade kvadratisk grundplan och var något smalare än långhuset i bredd. Den östra mursidan verkar ha varit uppmurad på långhusets västra gavel. En ingång fanns från tornets södra sida medan ingång från kyrkorummet saknades. En spindeltrappa i tornets nordöstra hörn ledde upp till de övre våningarna. Ett par mindre ljusöppningar fanns i tornets södra fasad och till klockvåningen fanns dubbla öppningar mot söder, väster och troligen även mot norr. Tornet täcktes av ett sadeltak med trappstegsgavlar mot söder och norr.



Kyrkans romanska sydportal har en tympanonsten signerad Carl Stenmester.

Kring 1400-talets början slogs tegelvalv över kor och långhus. Dessa dekorerades med kalkmålningar vid 1400-talets tredje fjärdedel. I början av 1600-talet inreddes kyrkan med en predikstol och läktare och på 1700-talet tillkom en altartavla med flankerande änglabilder. Omkring 1750 uppförde släkten Rosenkrantz ett gravkor vid kyrkans norra sida. Gravkoret saknade förbindelse med kyrkorummet och ingång var från norr.

Innan kyrkan byggdes om vid 1800-talets slut hade den enligt äldre avbildningar fått större fönster till långhus, kor och absid. Nordportalen var igenmurad och i absiden hade en dörr tagits upp mot öster. En läktare fanns inne i långhusets nordvästra hörn utmed västra och norra väggarna. Kalkmålningarna inne i kyrkan var vid denna tid överkalkade. Vapenhuset hade murade bänkar längs sidorna. Vid 1800-talets slut började man planera för en ny kyrka i Östra Herrestad. Ett förslag till en helt ny kyrka i nygotisk stil upprättades av Claes Grundström 1884. I samband med detta gjorde hembygdsforskaren och grundaren till Kulturen i Lund, Georg J:son Karlin, undersökningar av kyrkans valv och väggar varvid kalkmålningarna återfanns. Fyndet gjorde att man istället beslöt att renovera kyrkan, sannolikt efter påtryckningar från Karlin. Uppdraget gick till Henrik Sjöström, tillförordnad domkyrkoarkitekt och tidigare medarbetare till förre domkyrkoarkitekten Helgo Zettervall. Sjöströms förslag är mycket likt ett förslag till ny kyrka i Hannas vilket upprättades av Överintendentsämbetet genom arkitekt Carl Möller år 1896. Om Överintendentsämbetet haft stor påverkan på ritningarna till Östra Herrestad eller om det i själva verket var det omvända är dock osäkert.

Kyrkan byggdes om mellan år 1888-89 med Hultgren från Ingelstorp som ansvarig byggmästare. Lars Månsson från Östra Herrestad utförde timmerarbete och inredningen med mera snickerier utfördes av snickaren och skulptören Nils Håkansson, Östra Ingelstad. Det medeltida tornet revs för att skapa en västförlängning och ett nytt torn byggdes väster om detta. Vapenhuset i söder och gravkoret i norr revs också. Gravkoret ersattes av en låg överbyggnad troligen över ett gravvalv. Renoveringen omfattade också nytt taklag med nytt yttertak av skiffer, nya fönster- och dörröppningar med bågomfattningar av kalksten, återupptagande av korets norra fönster och omputsning av kyrkan utvändigt med omålat cementbruk. Invändigt gjordes en hårdhänt renovering av kalkmåleriet av Jacob Silvén. Väggarnas äldre målningar målades över och ytorna målades om bland annat med nya schablonmålningar av Silvén som också dekorerade en ny valvkappa i västförlängningen.

Under 1918 målades kyrkans gråa cementfasader i en ljusare färgton. Invändigt hade väggar och valv smutsats ned kraftigt av värmekaminer och under 1933 rengjordes och lagades kyrkans kalkmålningar av konservator Hans Erlandsson. Väggar- och 1800-talsmåleri kalkades över. Efter återkommande problem på fasaderna med avfärgningen på den hårda cementputsen beslöt man att putsa om kyrkan 1949 enligt förslag av arkitekt Eiler Graebe. Vid nedtagning av putsen återupptäcktes äldre igensatta öppningar i murverket i form av nordportalens västra omfattning och en fönsteröppning i långhusets södra sida. Kyrkan putsades därefter om utan avfärgning. En reparation av sydportalen utfördes under 1971 med cementhaltigt bruk. Vid 1970-talets början ville man återfå kyrkans vita fasader igen. Putslagning med ommålning i KC-färg gjordes under 1978. Naturstenen i västportalen reparerades 1984 av Dalby Stenhuggeri i västportalen och sydportalen sågs över av konservatorer från Riksantikvarieämbetet. Ytterligare arbeten på sydportalen utfördes under 1991 av Prolithos stenkonservering AB. År 1993 gjordes en utvärdig putsrenovering och ommålning av kyrkan av Arkitekt och Restaureringskonsult, Hans Ponnert. En byggnadsarkeologisk undersökning av frilagt murverk gjordes av Helén Lilja vid Kristianstad Länsmuseum. Yttertaken lades om och reparerades. Naturstensdetaljerna i fasaden sågs över av stenhuggare David White. Under 2014 gjordes en grävning intill kyrkan för ny dagvattenledning och en arkeologisk förundersökning i samband med detta. Vid undersökningarna påträffades grundmurarna till gravkoret vid korets norra sida och vapenhuset i söder. Senaste renoveringen av kyrkans fasader gjordes 2016 under ledning av Barup och Edström arkitektkontor AB. Vid detta tillfälle markerades läget för långhusets romanska fönsteröppning mot söder i putsen.

Exteriör

Kyrkan består i sin nuvarande skepnad av de romanska delarna; långhuset, koret och absiden, en västförlängning i form av nedre delen till det medeltida tornet och västtornet från 1800-talet. Kyrkans murar är höga med branta takfall av gotisk karaktär och fasaderna är slätputsade och vitkalkade med undantag av naturstensdetaljerna. De romanska delarna är byggda av komstakalksten med finhuggna detaljer i samma sten. Kring hela kyrkan finns nederst en rikt profilerad sockel med skråkant och rundstav med repstavsbehugning. De västra sockeldelarna nyttillverkades när kyrkan byggdes om på 1880-talet men är identiska med de ursprungliga delarna. Fasaderna avslutas upptill med en kalkstenslist och ett litet taksprång. Sydportalen är ursprunglig och uppbyggd av huggen kalksten med huggen dekor av hög kvalitet. Portalomfattningen är utformad med tre mursprång av runda kolonnetter, en större innerst och två mindre i de yttre sprången. Kolonnetterna är dekorerade med huggna kedjemönster, repstavar och tärningskapitäl. Dessa bär upp ett listverk och tre halvcirkelformade valvbågar kring en tympanonsten över dörröppningen. Tympanonstenen har en dekor i låg relief med en tolvbladig ros i mitten omfattad av ett inskriftsband med palmettliknande bladutväxter. Inskriften lyder: CARL: STENMESTER: SCAR: THENNA: STEN. Bågomfattningen har en dekor av växtslingor. Bladdekorationerna täcker endast halv delen av den övre dekorerade bågen. Möjligen kan detta förklaras med att stenmästarens arbete blev avbrutet och inte färdigställt. Ingångsöppningen har ett brett yttre anslag för en inåtgående dörr. Anslaget avslutas upptill med konsoler under tympanonstenen. Porten i dörröppningen är uppenbarligen inspirerad av en äldre dörr som finns avbildad från 1800-talet. Dörren är brädtäckt med utvändiga beslag av järnsmide målade i silverfärg. Beslagen består av vågräta järnband och två runda sköldar eller knappar i mitten med bladformade utväxter i ett kors från mitten. I korets norra fasad finns en ursprunglig romansk fönsteröppning med vida putsade och vitkalkade smygar. Läget för ett romanskt ursprungligt fönster har också ristats i långhusets södra fasad. Fönsteröppningens invändiga omfattning är delvis synlig från vinden men döljs nedtill av valven.

Långhusets västra del, västförlängningen är uppbyggd av gråsten och kalksten. Det nuvarande västtornet är något smalare än långhuset. I höjd med långhusets takfall smalnar tornet av till ett mittkvadratisk torn så att den lägre våningen täcks av tak i samma nivå som långhuset. Klockvåningen utgör den sista kvadratiske torndelen med murade gavelspetsar i alla fyra sidor. Tornet avslutas av ett pyramidformat tak med rombiska takfall som är neddragna mellan gavelspetsarna. Högst upp i torn-taket finns en spira av järn.



Kyrkorummet sett mot väster.

En portalöppning i tornets västra sida utgör kyrkans huvudentré numera. Denna har tydliga influenser från sydportalen med omfattning i flera språng, huggna kolonnetter och en dekorerad tympanonsten med en huggen inskrift i form av ett bibelspråk. Även porten har liknande utseende som södra porten. Ytterligare en ingång finns till kyrkan till absiden i öster. Omfattningen till dörren är enklare än övriga ingångsöppningar och är formad som kyrkans fönsteröppningar med rundbågigt valv i kalksten och utåt vidgande smyggar. Merparten av kyrkans fönsteröppningar har denna form vilken tillkom med 1889 års ombyggnad. Fönsterbänkarna är liksom fönstervalvet av kalksten och oputsade. Fönsterbågarna är av järn med mönsterlagd spröjsning och är liksom ytterportarna sannolikt från 1889. Till tornet finns också några mindre fönsteröppningar med rombisk form. Klockvåningen har tre dubbla ljudöppningar med mittpelare inom en större rundbågsnisch i huggen kalksten.

Yttertaket över kor, långhus och torn är lagt med gråsvart skiffer med små trekantiga takkupor i korets och långhusets takfall. Absiden täcks av ett svartmålat plåttak. I samband med den senaste renoveringen sattes hängrännor och stuprör upp på kyrkan.

Interiör

Tornets bottenvåning upptas av ett litet vapenhus med dörrar till trapputrymmen i norr och söder. En större dörr leder in till kyrkorummet i öster. Kyrkans träinredning är av mycket hög kvalitet, enhetligt tillverkad av ek vid kyrkans ombyggnad



Detalj av kolonnett i triumfbågen.

på 1880-talet. Även snickerier såsom dörrar är från denna tid med bevarade trycken och beslag. Dörren till kyrkorummet är en spegeldörr med trepassornerade fyllningar. Över dörren finns en inskriftstavla där kyrkans ombyggnadsår anges. Väggarna i vapenhuset är putsade och vitmålade. Vapenhuset täcks av ekbjälklaget till andra våningen som delats in i kassetter med brädfyllning mellan bjälkarna. Golvet i kyrkan består av mönsterlagda klinkerplattor i brunt, gult och svart. En viss skillnad finns i mönsterläggningen mellan kor och långhus. I bänkkvarteren

som står på ömse sidor om mittgången ligger ett brädgolv. Bänkarna upptar större delen av långhuset och västförlängningen med ett litet avbrott längst fram intill triumfbågen med plats för predikstol vid södra sidan och dopfont på norra sidan. Bänkarna står också framför sydportalen som inte längre är i bruk. I långhusets västra del finns en läktare med uppgång via spindeltrappor i huggen kalksten i tornets södra och norra mur. Orgelhuset står på läktaren, indragen i tornbågen mot väster, mellan torn och långhus. Läktarbarriären är utförd i medeltidsstil med rundbågsarkad av små kolonnetter med tärningskapitäl, och skuren dekor i listverket. Läktaren bärs upp av ett bjälklag på två rader med fyra pelare och en rad konsoler i framkant. Pelarna är utförda i samma stil som barriärens kolonnetter.

Långhuset täcks av två travéer medeltida kryssvalv av tegel samt en tredje travé från 1800-talet över den västförlängda delen. Koret täcks av ett medeltida kryssvalv och absiden av ett ursprungligt, romanskt, hjälmvalv. Det senare bör vara av kalksten och inmurat i valvet finns ursprungliga så kallade ljudkrukor. Dessa hade till uppgift att förhöja akustiken i koret. Kryssvalven är av en typ som är vanlig vid 1300-talets slut och 1400-talet med spetsbågiga gördel- och sköldbågar slagna med följdskift. Också kragbanden är av sedvanlig typ utförda med en vulst, hålkäl och ett utkragande skift. De medeltida valven är dekorerade med rikt kolorerade kalkmålningar från 1400-talets tredje fjärdedel. Upphovsmannen har enligt Knud Banning också



Kalkmålningar i absidens hjälmvalv. Upp till i bilden syns de inmurade ljudkrukorna.

utfört målningar till Östra Ingelstads kyrka. Absidvalvets målningar föreställer tre-enigheten, apostlarna, evangelisterna, sankt Christoffer och möjligen Moses. I korvalvet avbildas Jesse träd, bebådelsen, Marias besök hos Elisabet och Jesu födelse och i svicklarna olika helgonfigurer, bland annat de nordiska kungahelgonen. På norra korväggen har tidigare funnits en framställning av Sankt Erasmus martyrdöd. Långhusets östra valvkappa föreställer yttersta domen med de rättfärdiga vid himmelens port, de orättfärdiga och Jungfru Marie kröning. De rättfärdiga i ytterstadomenmotivet tros föreställa målningarnas donator och familj. Västra valvkappan föreställer skapelseberättelsen, syndafallet och Kain och Abel. I svicklarna framställs olika helgon och på södra långhusväggen i västra valvtravén har det funnits en målning med Judaskysen och Jesu i Getsemane trädgård. Kring figurerna finns textband och mellan figurerna schablonmålade rosor och åttor, en evighetsymbol. Valvbågarna och ribborna är rikt dekorerade med fantasifulla växtornament liksom valvkrönen och längst ned i svicklarna. Västförlängingens valvtravé har målningar från 1888-1889 utförda av Jacob Silvén. Centralt i varje valvkappa finns en texttavla omgiven av fantasiblommor som har sina förlagor i det medeltida bokmåleriet. Över valvkapporna är schablonmålade blommor strödda och bågar och ribbor täcks av stiliserade växtornament utförda i senmedeltida stil.

Övergången till koret markeras av en rund valvbåge, triumfbågen. Valvbågen saknar listverk vid vederlagen vilket annars är vanligt men istället finns infällda kolonnetter vid triumfbågens sidor vilka tidigare ingått i ett korskrank. Kolonnetterna

har vridna skaft och skulpterade kapital. På det södra kapitälet avbildas en man som håller i två ormliknande odjur, kanske en framställning av Daniel i Ormgrophen. Korgolvet är beläget ett steg över långhusgolvet och innanför altarringen finns ett trägolv som kan ha legat på en högre nivå tidigare. Nära golvet i södra och norra muren finns två små murnischer, så kallade sakramentsnicher. I koret finns också en romansk fönsteröppning mot norr och intill nordvästra hörnet skymtar konturerna av ett äldre, nu igensatt fönster. I varje hörn av korvalvet sitter järnringar med okänd funktion. Altaret med altaruppsatsen står under korets östra gördelbåge med ett korskrank vid sidorna. Altaruppställningen matchar kyrkans övriga inredning i medeltidsstil och. Korskranket når upp ungefär till samma höjd som valvens kragband och två dörrar i skranket leder in till sakristian i absiden. Absiden är relativt stor och ljus med två fönster i sidorna och dörr mot öster. Sakristian är inredd med ett litet bord och stolar samt garderober från samma period och i stil med kyrkans fasta inredning.

Från vapenhuset norra och söder sidor leder spindeltrappor av huggen kalksten upp till läktaren. Från den norra trappan leder en speglande spindeltrappa vidare till tornets andra våning. I andra våningen står en äldre klockringningsanordning till klockorna i tredje våningsplan. Mot öster finns en stor rundbågig muröppning till långhusvinden med vidare ingång därifrån till korvinden. Öppningen till koret från långhuset är sekundär liksom en numera igenmurad öppning till absiden i korets östra gavel. Ingång till absidvinden saknas således. På korvinden kan man se spår av kalkmålningar på södra kormuren och på långhusvinden den igensatta romanska fönsteröppningen mot söder. I långhuset östra gavel syns också en inmurad trapetsoid stenhäll, sannolikt locket till en medeltida stenkista. Taklaget över långhuset och koret är från 1880-talet och av fur. Valvens ovansidor är oisolerade. Klockvåningen upptas av klockstolen av fur för kyrkans två ringklockor.

Inredning och inventarier

Altare

Altaret från 1889 är av lackad ek, täckt av en altarskiva av kalksten. Altarets hörn är dekorerade med en skuren, stiliserad bladslinga.

Altaruppsats

Altartavlan består av en oljemålning på duk från 1700-talet med ett ramverk av ek från 1888. Målningen föreställer Jesus nedläggande i graven. Ramen består av bårder av olika bladornament, rundlar med fyrpass, kymationfris, vridna kolonner vid sidorna och en krönlist av bladakroterier. Skulpturdetaljer i form av två puttis, ett korslam och en kartusch kommer från tavlans äldre ramverk från 1700-talet. Vid



Kyrkans kor med altarpuppställning.

gen rundbågsdekor som inramar olika kristna symboler inom en rundel, evangelistsymbolerna och tavlor med bibelspråk. Därutöver dekoreras predikstolen av typiska romanska dekorelement såsom sicksbårder, repstav och kymation. I korgens underkant finns en rundbågslist och en kort kolonn bär upp predikstolskorgen. Trappan är samtida med korgen och utformad med rundbågig kolonnarkad som räcke. Från kyrkan finns också en gammal predikstol från 1601 bevarad.

Dopfunt

Dopfunten är tillverkad av brunspräcklig kalksten och dateras till 1300-talet. Skålen har fyrpassformad planform, nedåt avsmalnande och ornerad med fyra figurer i hög relief i dess inbuktningar. Dessa föreställer en konung, en man på en drake, en man med bok och svärd som står på en människogestalt samt en man med gloria och korsstav. Mellan varje figurpar finns två spetsbågefält. Foten är liksom cuppan fyrpassformad, uppåt avsmalnande med skaftning och placerad på en smal granitsockel. Cuppan är fylld med bruk som stöd för dopfatet.

sidorna av altartavlan finns ett altarskrank av ek med avlånga spegelfyllningar, kymation, fyrpassrundlar och krönande akroterier.

Altarring

Altarringen från 1888 är av ek. Den har femsidig planform och ett räcke bestående av en rundbågsarkad med små kolonner. Dekoren på kolonnerna i form av halva rosor och stiliserade palmettblad känns igen från kyrkans övriga inredning. Knäfall och överliggare är klädda med ett rött tyg.

Predikstol

Predikstolen från 1888 är av oljad ek i nyromansk stil. Korgen har fyra sidor med en hug-

Bänkinredning

Bänkinredningen består av öppna bänkar av lackad ek från 1888. Gavelbröstningen har skuren dekor av en halv ros samt en liten rundbågsformad spegel med fyrpass-dekor. Gaveln kröns av ett kraftigt listverk. Gavlarnas ben är genombrutet med två rundbågar i mitten. På orgelläktaren finns bänkar med enklare utformning, med runda gavelavslut och armstöd av ek.

Orgel

Kyrkans nuvarande orgel är från 1934 byggd av A Mårtenssons Orgelfabrik AB. Orgeln tillhör en orgeltyp med tyskinfluerat romantiskt koncept med ett rörpneumatiskt system. Dispositionen 10 stämmor är fördelade på två manualer och pedal. Spelbordet är fristående och står framför orgeln. Orgelfasaden byggdes för kyrkans gamla orgel från 1888 och är utförd i samma stil som kyrkans övriga träinredning i lackad ek med förgyllda detaljer. Pipverket ramas in av ett trepass och två mindre rundbågar vid sidorna, omfattat av en stor rundbåge. Krönets listverk har dekor av kymation och sågtandsmönster och överst en list av uppochnedvända rundbågar.

Klockor

Två ringklockor finns i tornet. Storklockan gjöts enligt inskrift på klockan 1747 och lilla klockan gjöts 1757, båda av klockgjutare Andreas Wetterholtz.

Övrigt

Ett krucifix från 1200-talet av snidad ek som tillhört kyrkan finns bevarat på Lunds universitets historiska Museum. Bland kyrkans inredning kan också nämnas en magnifik ljuskrona i långhuset med små hörntorn runt en ring av punsad kopparplåt med ljushållare. Ljuskronan är en kopia av en ljuskrona som finns i Aachen vilken ska symbolisera det heliga Jerusalem. På läktarbarriären sitter ett par trearmede ljusstakar av mässing eller malm. Intill predikstolen och vid långhusets nordöstra sida hänger flera minnestavlor, några kan möjligen vara kistplåtar, till minne av Pehr Albrekt Georg Schönström 1705-1848, Anna Elisabeth Sjöstjärna 1757-1822 samt Holger Ulric Henric Rosenkrantz 1853-1855.

Kyrkogård

Kyrkogården utgör en samlad yta kring kyrkan. Ytorna närmast kring kyrkan och den södra sidan utgör den medeltida kyrkogården vilken har utökats mot norr och öster. Den gamla kyrkogårdens begränsningslinje anas i dagens gångstråk mot norr och i öster i den senaste utvidgningens västra begränsningslinje. Den sista utvidgningen skedde 1920 mot öster. Övriga delar bör ha tillkommit under 1800-talet efter enskiftet bland annat på den gamla prästjordsmarken. Den gamla prästgården låg i nordvästra hörnet av kyrkogården där senare fattighuset och skola byggdes.

Kyrkogården begränsas av häckar i norr och öster samt stenmur i söder och väster. Stenmuren är lagd i bruk med kalkvittade fogar och avtäckt av stora kalkstenshällar. Eftersom marken utanför kyrkogården är lägre än på kyrkogården utgör muren delvis stödmur och är relativt låg mot kyrkogårdssidan. Innanför kyrkogårdsgränsen finns en trädkrans av lind. En ingång till kyrkogården är belägen i söder mitt för kyrkans sydportal och består av en bredare grind och en mindre gånggrind av gjutjärn mellan murade pelare. Längre österut finns en grindöppning med senare grindparti av järn och en liten grindöppning finns också i kyrkogårdens nordvästra hörn. Den gamla skolan utgjorde tidigare gräns till kyrkogården i nordväst. Gränsen markeras numera med en häck. Kyrkogården är i stort sett grästäckt med breda gångstråk runt kyrkan och från kyrkogårdsgrindarna. Den äldsta kyrkogårdsdelen har kvar enstaka grusade gravplatser, en del med stenram och staket av järn. Gravplatserna står glest med stora tomma partier. Gravvårdarna är av blandad ålder från sent 1800-tal och 1900-tal med en del äldre kalkstensvårdar i väster och söder. Längst i väster intill kyrkogårdsmuren står runstenen från 900-talet. I 1920-års kyrkogårdsdelen ligger gravplatserna glest i långa rader från söder till norr. Merparten av gravstenarna är låga och breda. Längst i öster är området indelat av längsgående klippta häckar men saknar helt gravplatser.

Vid utgrävningar kring kyrkan har en byggnad intill korets norra sida påträffats. På platsen för byggnaden finns idag en gravhäll. Om gravhällen ursprungligen har legat i byggnaden är oklart. Enligt en gravstensinventering för kyrkogården tillhör gravstenen Wilhelm Lindenstedt 1681-1770 och Maria Adlersten 1696-1755.

Byggnader på kyrkogården

Något klocktorn eller klockstapel verkar inte ha funnits på kyrkogården. Under 1960-talet byggdes ett bårhus vid kyrkogårdens norra sida efter ritningar av arkitekt A. Berggren. Bårhuset har putsade fasader och rundbågsformade öppningar. En stor port finns i söder under ett kors av järn. Taket är av gult tegel. Intill bårhuset ligger ett redskapsskjul byggt i samma stil som bårhuset men något lägre.

Karaktärisering

Östra Herrestad är en av Skånes mest betydelsefulla kyrkor vilket framför allt beror på att den kan kopplas till en namngiven person från tidig medeltid, vilket är mycket ovanligt. Carl Stenmäster tros ha verkat omkring 1100-talets mitt. Han verkar ha haft en särskild koppling till sydöstra Skåne och Bornholm då vissa arkitektoniska drag som tunnvalvstekniken är typiska för regionen. Utmärkande för området är också kalkstenen som finns tillgänglig i dagbrott i området bland annat i Hammenhög. De välarbetade detaljerna i kyrkans ursprungliga delar tyder på att Carl Stenmäster behärskat materialet. Kyrkan äldsta delar har också en del ovanliga drag.

Framför allt gäller det resterna av korskranket i triumfbågen och ljudkrukorna i absidvalvet. Den arkitektoniska omsorgen kring koret tyder på att kyrkan har lagt stor vikt vid mässan av någon anledning som vi inte känner till idag. Ett murat korskrank har också funnits i Östra Hoby inte långt från Östra Herrestad.

Liksom för flera av kyrkorna i området bör kyrkan ha varit kopplad till en medeltida huvudgård som kan ha legat i anslutning till kyrkan enligt det mönster som finns i området. Runstenen på kyrkogården tyder på en huvudgård kan gå tillbaka till 900-talet. Kyrkan uppfördes relativt tidigt kring 1100-ålets mitt men en föregångare av trä är inte omöjligt med tanke på kyrkans påkostade arkitektur och platsens tidiga bebyggelse. Locket till en medeltida stenkista kan tillhöra graven från en av socknens förnämna familjer. Senare får Gärsnäs en stor betydelse i socknen vilket dock inte har lämnat några tydliga spår i dagens kyrkobyggnad. Eventuellt kan en möjlig donator finnas i kalkmålningarna med motivet de rättfärdiga vid himmelens port. Några kistplåtar är det enda tydliga tecknet på Gärsnäs ägare inne i kyrkan liksom gravplatser ute på kyrkogården.

Kyrkans ombyggnad på 1880-talet är dåligt dokumenterad men mycket tyder på att Sjöström, kanske med påtryckningar från Karlin tog sig an ombyggnaden med ett visst antikvariskt förhållningsätt. Delvis berodde detta kanske på de nyfunna kalkmålningarna men även portalen och kyrkans andra kalkstensornament bör ha ingett viss respekt för byggnaden. Inte minst märks det på att inredning och fasaddetaljer är avsiktligt gjorda för att passa den romanska kyrkan. Sockeln som bör ha kompletterats och lagats är så fint utförd att det inte går att skilja från den gamla delen. Medvetenheten om kyrkans värden och viljan att bevara kyrkans unika karaktär och tidstypiska stil verkar också ha varit relativt väl kunskapsunderbyggd. Det nya tornets har fått formen av ett mittkvadratisk torn i likhet med exempelvis Östra Ingelstads gamla torn som också kan ha en koppling till Carl Stenmäster. Kanske ansåg man att byggnadsstilen var gotländsk eftersom tornhuven fick en form som är vanlig på Gotland. Samtidigt är renoveringen på 1800-talet barn av sin tid då man inte tvekade att göra avkall på vad vi idag skulle bedöma som viktiga delar av kyrkans byggnadshistoria. Både exteriört och interiört är kyrkans arkitektur och inredning ovanligt genomarbetad. Stenhuggeriet i de nya delarna är mycket påkostat och raffinerat inte minst imponerar spindeltrapporna till tornet. Även interiören gjordes påkostad och medeltidsinspirerad. Inredningen har ett uttryck där många dekorativa element går igen på bänkar, läktare och altarpuppställning liksom dörrar. Den skurna rosen som återkommer i flera av inventarierna har hämtats från Carl Stenmästers portaltympanon och är ytterligare ett exempel på hur man medvetet arbetat med att anpassa inredning och nybyggnad till kyrkans gamla delar. Kyrkans orgelverk är inte det ursprungliga men den 1888 års orgelfasad är bevarad.

Inne i kyrkan bidrar även nummertavlan och den magnifika takkronan i medeltidsstil till att skapa den unika tidsandan. Klinkergolven är också ovanliga och färgstarka och ger, tillsammans med valvens målningar, kyrkan en varmt och mustigt koloristiskt uttryck.

Utöver de ursprungliga romanska delarna och 1880-talets tillägg har kyrkan även andra värdefulla inslag. Förutom det ursprungliga hjälmvalvet finns samtliga senmedeltida valv kvar i kyrkorummet och kalkmålningarna kan betecknas som mycket värdefulla med ett bildprogram som är i stort sett helt bevarat. Till den medeltida perioden hör också kyrkans dopfunt som är en ovanlig och påkostad representant för högmedeltidens inredning. Av de sentida inventarierna kan nämnas orgeln som tillhör en ovanlig orgeltyp och har ett högt kulturhistoriskt värde.

Kyrkogårdens yta påminner om att byn tidigare har varit stor. Gravstenarna står emellertid glest och ger ett öde intryck utan den omsorg som brukar reflekteras i gravplatsindelning med växter, gångar och så vidare. Avsaknad av prästgården och den äldsta nu rivna skolan och fattighuset har lämnat kyrkan kvar som den enda representanten för det gamla sockencentrat. Kyrkogårdsmurar, trädkrans och grindöppningar finns ännu kvar som viktiga förmedlare av byns närhet till kyrkan och kyrkogården.

Att tänka på

- Kyrkans exteriör är till stora delar en produkt av 1880-talet och vid renovering av kyrkans fasader och tak bör man vara varsam om detta tidsuttryck.
- Kyrkans romanska delar är bevarade i den nuvarande byggnaden och stor varsamhet bör gälla vid renovering av fasader och interiör. Sydportalen är unik och kyrkans stensulptur har ett omistligt kulturhistoriskt värde.
- Den enhetliga och helt bevarade inredning från 1888 är av mycket hög kvalitet och har ett högt kulturhistoriskt värde. Förändringar som påverkar denna helhet skulle ha förödande konsekvenser för kyrkans värden.
- Kalkmålningarna i kyrkan kräver särskild omsorg vad gäller klimat. En rengöring av kalkmålningarna skulle bidra till kyrkans skönhetsvärden.
- Kyrkogården har genom gravvårdarna ett viktigt kulturhistoriskt värde då de berättar om byns och Gärsnäs historia.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrklig kulturmiljö, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning RAÄ Östra Herrestad 19:1. Fornlämningen avser byns gamla bytomt och skyddas enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Referenser

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Skånes konsthistoria för medeltiden, C. G. Brunijs, Lund 1850.

Skånes kyrkor 1050-1949, Claes Wahlöö, Kävlinge 2014.

Skånes stenmästare före 1200, Monica Rydbeck, Lund 1936.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Sydportalen Östra Herrestad, Jarema Bielawski, Porlithos Stenkonservering AB, Konserveringsrapport 1991.

Underhållsplan för Östra Herrestads kyrka, Barup och Edström Arkitektkontor AB, Simrishamn 2004.

Orgelinventering Lunds stift, Anders Johansson, 2016.

Östra Herrestad 69:1, Östra Herrestads kyrka, ny anslutning för dagvatten, arkeologisk förundersökning 2014, Lars Jönsson, Rapport 2014:17, Österlenarkeologi.

Internet

Österlens museum: Byar på Österlen, Webbsida: http://www.simrishamn.se/sv/kultur_fritid/osterlens_museum/byar-pa-osterlen/ostra-herrestad/kyrkan/

Länsstyrelsen Kulturmiljöprogram särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne, Webbsida: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/Pages/index.aspx>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2017-08-11

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Petter Jansson, Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2017-11-27

